

Проблеми політичної психології: рефлексія ідентичності та професійної спільноти

Найдьонова Л.А.

Проблема вивчення механізмів розвитку спільнот має як загальнотеоретичне, так і прикладне значення. Політична психологія – окрема наукова галузь, що історично формувалась в межах прикладної соціальної психології, на перетині психологічних, соціологічних досліджень і суспільно-політичної практики. Інституалізація галузі продовжується на часі: про це свідчать нові посібники, навчальні курси, тематика захистів кандидатських і докторських дисертацій. Проте вичленення галузі із спільного міжгалузевого поля може бути забезпечене дією двох соціально-психологічних механізмів, які є спільними для утворення будь-яких спільнот, що інституалізуються. Перший з цих механізмів стосується формування особливої ідентичності політичного психолога, другий – спільної участі в загальних для всієї спільноти подіях, яка репрезентується в свідомості окремого учасника через образ і смисл спільноти, уявлення про її цінності й очікування, нормативну систему саморегуляції, відчуття особливості дискурсу тощо.

Мета статті – здійснити рефлексію позначених механізмів, провести аналіз взаємозв'язку розвитку професійної спільноти із розв'язанням суперечності особистої ідентичності політичного психолога. Для цього необхідно не тільки виділити загальний механізм взаємовпливу індивідуальної ідентичності та регулятивів спільноти, але і переосмислити їх відносно сучасного стану політичної психології. Результатом проведеної роботи має стати формулювання джерел професійної рефлексії політичного психолога, яка визначає його позицію у суспільстві.

Результати теоретичного аналізу. Політична психологія виникає на перетині двох тенденцій: перша - вивчення соціально-психологічних явищ і процесів в політичній царині суспільства, тобто створення нових знань про політику, її суб'єктів та їхню взаємодію; друга – прикладне використання цих знань. Як і відносно будь-якої нової галузі на початку її становлення соціальне замовлення на знання, необхідне для практики, виконується в межах батьківських галузей, що створюють передумови. Опрацювання критичного обсягу знань та паралельно до цього – специфічного концептуального апарату – дозволяє виділити новий предмет окремої галузі.

Цей же процес за законами іншого дискурсу може бути викладений як характеристика інтеграційних процесів в спільноті, що через механізми упізнання власного інтересу і вигоди приводить до створення смислових основ нової спільноти – як суспільної ніші її подальшої інституалізації нової наукової галузі. Можливо, назвавши механізм упізнання власного інтересу і вигоди, ми дещо перебільшуємо так званий економічний акцент, але це дозволяє більш цілісно охопити взаємозв'язок індивідуальних внесків і розвитку спільноти науковців окремої галузі. Думки, ідеї, висловлені окремим діячем науки, відносно доцільності створення нової галузі можуть досить довго не втілюватись, допоки не створиться спільнота тих, хто впізнає в цій думці шлях власної самореалізації, ідентифікує себе із цією галуззю. Створенні наукові знання також можуть досить довго не використовуватись, не знаходити практики втілення, але витрату ресурсів на наукові розробки сплачує суспільство. Минули ті часи, коли власники ресурсів самі приймали рішення про їх витрату на наукові дослідження. Сьогодні наука багато в чому не просто індустрія, яка створює нові продукти, але й суб'єкт ринкових відносин в широкому їх розумінні – створює продукт-товар. Це нові знання, які комусь потрібні, які задовольняють чийсь потребу. Це може бути потреба пізнавальна, наприклад створення знань для пошуку єдиної істини (для тих, хто є носієм цінності істини). В гуманітарних науках така однозначна відповідь спрощує ситуацію. А розвиток прикладної науки іще більше акцентує міжсуб'єкт-

ний зв'язок – для кого виробляється нове знання. Практична значущість стала одним із критеріїв оцінки наукового знання загалом.

Поглянемо на механізми управління системою створення знань, яка в сучасному інформаційному суспільстві стає провідною індустрією, визначає не тільки конкурентоспроможність, але і вартість компаній, фірм, інших економічних суб'єктів. Правомірність такого погляду на проблеми політичної психології можна довести, відкинувши намагання розглядати науку лише у площині змісту створюваних нею знань, абстрагуючись від погляду на носіїв, виробників, творців і користувачів цих знань. Саме дефіцит рефлексивності в наукових традиціях стає, на нашу думку, бар'єром розвитку системи знань. Не дивлячись на те, що саме в науковій традиції первинно виникає ідея рефлексії, як одного із критеріїв істини, до сьогодні об'єктивність наукового знання забезпечувалась пошуком шляхів відокремлення впливу науковця на процеси, що вивчаються.

Можна виділити нову тенденцію включення науки, разом із її суб'єктами-виробниками в контур осмислення процесу створення нового знання. Яскраві вираження цієї тенденції створено в межах психології спільнот [1], в напрямі радикальної психології з її опорою на якісні методи дослідження [2]. Короткий огляд основних ідей розширить можливості аналізу проблем сучасної політичної психології.

Насамперед, зупинимось на ідеї праксису, висунутій бразильським педагогом і філософом Паоло Фрієре, яка разом з його думками про добродетельність та усвідомлення власної совісті покладена в основу сучасної психології спільнот (community psychology). Поняття праксису розглядається як поєднання теорії і практики в циклі "критичної рефлексії та дії в світі з метою трансформувати цей світ" [1, 33]. Загалом в межах психології спільнот наукові знання створюються одночасно із створенням практики їхнього використання. Розробка знань і їхнє впровадження існують в єдиному циклі. Позиція психолога – не є позицією експерта, який наперед знає, що є кращим рішенням. Фахівець психолог займає паритетну суб'єктну позицію співпраці: він виступає учасником-концептуалізатором на відміну від науковця-практика, забезпечуючи гостинність залучення, прозорість розуміння та можливість альтернативного бачення, побудову взаєморозуміння та розбудови власної сили індивіда і групи, пропонує дискурсивні інструменти концептуалізації при спільному аналізі, партнерські підтримує спроби змінитись в проходженні через різні фази змін, зберігає відкритість до викликів завдяки рефлексії власних цінностей, обговорює знання та уроки практики із іншими, творчо знаходячи механізми консолідації змін та визначення нових тенденцій тощо.

Науковці, які у всі часи існування науки як суспільного інституту, є інформаційною елітою, своєрідною спільнотою експертів із виробництва нових знань людства. Так, як журналісти і медіа є інформаційною елітою створення мережі знань. В сучасному світі межі інформаційних еліт зміщуються. Ідентифікація еліти пов'язується із відповідальністю еліти історично новим способом – паритетним, взаємовідповідальним, по суті – не елітним. Не тільки науковці створюють нові знання для подальшого їх використання іншими. Не тільки в середині спільноти науковців виробляються нормативи для формування і відновлення ідентичності її членів. Знання, в тому числі й фундаментальні, створюються на перетині спільнот, у взаємодії розробників та користувачів, у багатьох пластах їх дискурсу як праксису, тобто єдності практики і рефлексії.

Другу ідею підкреслює так званий напрям радикальної психології, заснований на методології якісних методів дослідження [2]. Психолог не може

не зважати на те, що думають про нього інші люди, які виступають з одного боку – об'єктом дослідження, а з іншого – користувачами виробленого знання. Розглядаючи людей, для яких психологи щось роблять саме як активних суб'єктів, І.Паркер, звертає увагу на те, що треба "тримати в голові факт, що вони активно намагаються створити смисл того, що ми робимо в будь-якому дослідженні". Нажаль, переважно професійний психологічний дискурс зосереджений на тому, що вони пропонують іншим людям, тобто має односторонню спрямованість. І.Паркер виділяє три загрози, які існують для психологів, які ми вважаємо наслідками дефіциту рефлексивності.

- 1) Індивідуалізація феномену, який вивчається, хоча він має суспільно-історичну природу. Навіть коли психолог робить погані речі іншим, наприклад, (звичайно, не тому, що він погана людина, а тому, що він інституційно позиціонований наносити комусь шкоду) те, що він робить, - легітимізовано. В історії психології ми можемо знайти такі приклади зумовлені вимогами зберігати суспільний лад, зокрема тоталітарний.
- 2) Есенціалізація речей, які ми описуємо (від essence – сутність). Так багато в історії світової психології є настійливих домагань відкрити нижчу ментальність в інших людях, наприклад, зумовлених колоніальною владою білих. Відкриті психологічні характеристики проголошуються сутністю феноменів, які вивчаються, хоча можуть бути лише проявом глибинного драйву і бажання соціального контролю з боку дослідників.
- 3) Психологізація того, як ми забезпечуємо пояснення. Це можливо найбільш важка річ, якої треба запобігти, тому що є так багато владних мотивів за межами дисципліни психології, які впливають на забезпечення альтернативних шляхів пояснення речей, а ми все ще користуємось редукціями на кшталт "упередження", "захисти", "фальшиві уявлення" тощо.

В межах напряму радикальної психології позначено також ресурси професійної рефлексії психологів, які мають усвідомлюватись на початку будь-якого дослідження: це колективний процес, вбудовані відносини та іманентна критичність.

Головним і *першим ресурсом рефлексії* є колективний процес. І мова іде не тільки про взаємодію дослідника із науковим керівником чи консультантом, не тільки про інституалізованій формі обов'язкової взаємодії із колегами у обговореннях і захистах (яка до речі, буває інколи зведена до зовсім формальної - без реального взаємопроникнення думок і поєднання дискурсів - і як багато ми втрачаємо в цьому випадку). Це і колективна пам'ять про те, наприклад, які питання можуть, а які не можуть бути питаннями наукового дослідження, що є доречним, а що - ні, не кажучи вже про врахування тих форм роботи команди науковців, які проявляються у пошуку інституціями напрямів дослідження, визначення їхньої актуальності, новизни, практичної значущості. Мова іде про різноманітність форматів здійснення колективного процесу.

Спільнота політичних психологів також будується на основі командної роботи, і в організації фундаментальних досліджень і в прикладному крилі дисципліни.

Другим ресурсом рефлексії є так звані вбудовані відносини. Хоча думки і відчуття про те, що ми робимо, є безумовно корисними, відчуття і думки, які впливають на інших, тих, хто залучається до дослідження через наші вбудовані стосунки із ними - є не менш важливими. Що таке вбудовані стосунки прозоро продемонстрували феміністські дослідження влади чоловіків

над жінками: патерни гендерних привілеїв більш складні ніж примус, домінування чи висловлена ініціатива упорядковування, - вони укорінені у мові (наприклад, "человек" чи "людина"), у розподілені часу (хто чекає на зустріч), простору та інших основах існування людини, до яких в культуру вбудовуються засади відносин (когнітивні схеми, репрезентації, фрейми, патерни, диспозиції тощо). Для психології, в якій більшість дослідників є жінками, а керівників - чоловіками, гендерний аспект є одним із прикладів рефлексії вбудованих відносин. Рефлексія осягає вплив на думки і почуття тих людей, яких ми залучаємо до дослідження, бо цим ми вже впливаємо на них через вбудовані відносини. Так, будь яке дослідження має бути розглянутим в контексті не тільки основної діяльності досліджуваних, в яку вбудоване дослідження, але й у ширші інституційні відносини, включаючи мову і традицію.

Третім ресурсом рефлексії виступає іманентна (постійна) критичність, завдяки якій можна подолати злитість суб'єктивності в дослідженні, де відсутня дистанція між безпосередньою практикою і досліджуванним. Істина і реальність завжди входять у суперечку, і навіть найжорсткіша вимога бути об'єктивним є одночасно рефлексією історично вбудованої суб'єктивної позиції дослідника щодо того, що він вивчає. Цей ресурс рефлексії є етичною вимогою взяти відповідальність за проект разом із досліджуваними як співдослідниками і користувачами знань.

Крім виділених вище ресурсів рефлексії можна додати також ресурс свободи вибору переходів від колективного до індивідуального, яке проявляється не тільки буди присутнім у спільноті, але й власне організувати її. При цьому створюються нові формати і процедури здійснення рефлексії. Так, наприклад з'являється останнім часом формат інтерактивних постерних (стендові доповіді) сесій на міжнародних форумах, який дозволяє вільну комунікацію з опорою на власну активність ознайомлення з візуальними презентаціями.

Разом з тим, виділення окремих ресурсів рефлексії видається нам недостатнім для цілісного розуміння процесів саморозвитку наукової спільноти. Якщо розглянути професійну спільноту як середовище розвитку знань, на перший план можна висунути стосунки між внутрішніми виробниками і споживачами знань. Прикладні наукові проекти та програми, які забезпечують відкритість наукового середовища до зовнішніх користувачів знань, виконують важливу функцію інформаційного забезпечення спільноти відносно потреб суспільства, нових задач, проблем і фактів. Таким чином вони стають носіями чуттєвої тканини суспільного запиту і очікувань до наукової спільноти, які мають бути відрефлексовані. Одночасно вони формують запит як внутрішні споживачі до нових теоретичних розробок та їхньої емпіричної верифікації, яка має забезпечуватись іншою частиною членів спільноти. При достатній рефлексії цих процесів складається своєрідна субкультура окремої наукової галузі, як середовище створення (виробництва і споживання) нового знання.

Спираючись на попередні наші роботи, в яких ми досліджували рефлексивний потенціал групи і його роль в розвитку творчих здібностей і зважаючи на тенденцію розглядати рефлексію в якості ресурсу єдиного циклу практики, вважаємо можливим запропонувати концепт рефлексивного капіталу для цілісного осмислення і переосмислення розвитку спільноти. Опрацювання цього концепту потребує додаткових масштабних досліджень. В межах аналізу проблем політичної психології, як окремої професійної спільноти, ми провели пошукове дослідження рефлексивного капіталу в межах вивчення проблем ідентичності членів спільноти.

Результати емпіричного дослідження. Проведений аналіз ресурсів рефлексії професійної спільноти складає перший етап визначення особливостей ідентичності та очікувань політичних психологів. Другий етап аналізу спрямований на визначення особливостей ідентичності політичного психолога – між професійною ідентичністю психолога і політичного технолога. Проведена групова дискусія серед психологів з позначеної теми дозволяє виділити наступні основні стереотипи.

- 1) Стереотип розділу спільноти політичних психологів, частина із яких виконуючи функції технологів на замовлення різних політичних сил, чи то ідентифікуються з цими силами чи то отримує атрибуцію такої ідентичності від інших членів спільноти. Проекція протистояння політичних сил в суспільстві приводить до створення додаткових бар'єрів в колективному процесі за рахунок вбудованих відносин.
- 2) Стереотип етичного конфлікту політичного психолога між його професійною і політичною ідентичністю. Не дивлячись на те, що на персональному рівні конфлікт може бути відсутнім, в межах очікувань психологічної спільноти він є досить емоційно насиченим.
- 3) Стереотип періодичності в діях спільноти політичних психологів, пов'язаної із виборчим процесом, який полягає в переоцінці цієї тематики в загальному тематичному полі галузі через мимовільну проекцію економічних закономірностей політичних замовлень.

Виділені стереотипи ускладнюють формування персональної ідентичності політичного психолога і заважають інтеграції спільноти. Для подолання позначених стереотипів необхідно активізувати колективний процес, розбудовуючи різні форми професійного спілкування, особливо неформалізованих, клубних його форм, спрямованих на забезпечення ресурсів рефлексії. Другим шляхом подолання віртуального образу недосконалої професійної спільноти політичних психологів є перехід до розширення вимірів професійної спільноти за межу суто наукового дискурсу, або розширення наукового дискурсу таким чином, щоб вони охоплювали взаємозв'язок трьох аспектів: етичного, економічного та евентуального (від event – подія).

Основним концептом, який пропонується використати в якості моделі розвитку спільноти політичних психологів, є рефлексивний капітал спільноти [3]. Розроблена нами модель рефлексивного капіталу спільноти має чотири виміри. Перший - визначається усвідомленням сенсу спільноти, належності, відданості, сенсу єдності й згуртованості. Ця форма рефлексивного капі-

талу є базовою, передбачає насамперед глибокі емоційні механізми переосмислення власної ідентичності і індивідуальних внесків в культуру спільноти. Цей вимір може бути позначений як мета подальшого розвитку, оскільки представленість цього тренду в дискурсі учасників була досить слабкою.

Другий вимір рефлексивного капіталу спрямовано на переосмислення колективного процесу як ресурсу спільноти у розбудові мереж і покращання рівня економічного і політичного благополуччя суспільного середовища. Нормованість, ритуальність, структурованість і організованість потребують усвідомлення як на рівні взаємодії, так і взаєморозуміння та взаємоузгодження для впорядкування відносин членства, належності, єднання. Опанування проблемністю і конфліктністю, похідною від відбиття нашої рефлексії іншими суб'єктами складає основу рефлексивного капіталу в даному вимірі. Систематичний аналіз образу політичного психолога очима користувачів знань і послуг практично відсутній, що потребує створення спеціальних форматів і започаткування спрямованих заходів.

Третій вимір рефлексивного капіталу пов'язаний із розбудовою колективної ефективності спільноти, в якій інтегруються попередні. В психологічних феноменах уповноваження і наснаження, які дають змогу переосмислити спільноту і себе, як її члена, внесок якого може бути доленосним, розкривається сутнісний аспект самовизначення не тільки на самоефективність, але на колективну ефективність спільноти. В цій формі, на відміну від попередніх, характер взаємозв'язку рефлексії члену й спільноти реалізується принципово іншим чином. Якщо в першій формі – це рефлексія "індивід належний спільноті", в другому "індивід-індивід, як протиріччя самої спільноти", то в третій формі "індивід, як втілення всієї спільноти". Рефлексивний капітал в цій формі стосується досвіду реалізації таких мета-цінностей, як готовність до зобов'язаності та підзвітності, які забезпечують справжність, дієвість прийнятих цінностей, і рефлексію підводять до рівня цінності, елемента культури. Оскільки в цьому вимірі насамперед відбиваються індивідуальні етично-професійні досягнення, він найбільше доступний для рефлексії за продуктами діяльності. В цьому вимірі наявність навіть поодиноких прецедентів виявляється основою самовідтворення рефлексивного капіталу. Проте, за умови недостатньої насиченості попередніх вимірів, загальна ефективність і дієвість значно знижується.

Четвертий вимір рефлексивного капіталу поєднує три попередні, розгортаючи їх у динаміці колективної дії, паритетної громадської участі. На цьому етапі рефлексія набуває глобальної і неперервної форми, постійно супроводжує дії. На відміну від індивідуальних схем, при яких рефлексія розгортається на подолання перешкод, спільноті вистачає колективно-розподіленого рефлексивного ресурсу на постійне здійснення рефлексії супроводу спільної дії. Рефлексія усвідомлюється як цінність в науковому співтоваристві, але часто не впізнається в цій іпостасі як ресурс колективної події, що є, мабуть, наслідком формування свідомості більшості науковців в межах філософії технократичного, а не інформаційного суспільства. В цьому смислі кожне дослідження може бути зрозуміле як окрема колективна подія, і усвідомлене

як частина циклу праксису професійної спільноти. В зв'язку із цим можна ставити завдання переосмислення нових координат наукового дослідження і наукового знання загалом, бо інакше нове покоління науковців буде продовжувати шлях носіїв позначених стереотипів, а не новаторів рефлексивного капіталу спільноти.

Зрозуміло, що при здійсненні ресурсного підходу ми зближуємо економічний рівень аналізу із суто науково-психологічним, але в межах економіки відбувається такий же процес зближення, коли на перший план зростання вартості компаній висувається здатність конкурувати на рівні нематеріальних активів, коли розробляються технології управління знаннями в організації для забезпечення її ринкової ефективності тощо. Потребують також переосмислення наукове життя галузі з огляду на масові заходи, які забезпечують контекст розширеного спілкування членам спільноти, з особливим наголосом на міжгалузевий інтегрований розгляд окремих тем. Саме в цьому середовищі створюється можливість усвідомлення відмінностей дискурсу, співвіднесення концептуальних апаратів, отримання матеріалу для розотожнення і додаткового імпульсу формування ідентичності.

В результаті проведеного теоретичного і емпіричного аналізу проблем політичної психології як окремої галузі й відповідної спільноти, яка має власний праксис, можна зробити наступні **висновки**.

1) Суттєвим чинником сучасного стану політичної психології є дефіцит ресурсу рефлексивності, зокрема за параметрами організації колективного процесу, усвідомлення вбудованих відносин, розвитку критичності.

2) Виділені стереотипи в професійному психологічному середовищі, які перешкоджають формуванню ідентичності політичного психолога: розділу спільноти, етичного конфлікту та періодичності.

3) Пропонуються шляхи подолання бар'єрів ідентичності через розширення наукового дискурсу і розвиток рефлексивного капіталу спільноти в його чотирьох вимірах.

Література

1. Nelson, G. & Prilleltensky, I. Community Psychology in pursuit of liberation and well-being. – N.Y.: Palgrave Macmillan, 2005. -
2. Parker, I. Qualitative psychology: Introducing radical research. N.Y.: Open University Press, 2005. – 185 pp.
3. Соціальний та рефлексивний капітал територіальних спільнот як чинник суспільних перетворень // Актуальні проблеми психології. – вип. 26, т. 3., К.: Главник, 2005. - С. 195-203.

Анотація

Робота присвячена теоретичному аналізу проблем політичної психології в аспекті її розгляду як професійної спільноти. В основу аналізу покладено ідеї праксису та ресурсів рефлексії. Виділено стереотипи психологічного середовища, що заважають формуванню ідентичності політичного психолога. Пропонується концепт рефлексивного капіталу, чотири виміри якого описують напрями розвитку професійної спільноти.

Ключові слова: професійна спільнота, професійна ідентичність, праксис, рефлексивний капітал спільноти

Работа посвящена теоретическому анализу проблем политической психологии в аспекте ее рассмотрения как профессионального сообщества. В основу анализа положены идеи праксиса и ресурсов рефлексии. Выделены стереотипы психологической среды, которые препятствуют формированию идентичности политического психолога. Предлагается концепт рефлексивного капитала, четыре измерения которого описывают направления развития профессионального сообщества.

Ключевые слова: профессиональное сообщество, профессиональная идентичность, праксис, рефлексивный капитал сообщества.

Article is about theoretical analysis of the problem of the political psychology in the aspect of the professional community development. Analysis is on the base of the ideas about praxis and reflective resources. The stereotypes in the psychological environment, which block the professional identity development, are single out. The concept of reflective capital with its 4 dimensions are proposed.

Key words: professional community, professional identity, praxis, reflective capital of community.